

СПОМЕНИ ЗА ДЕМОНСТРАЦИИТЕ СРЕЩУ ОБГАЗЯВАНИЯТА В РУСЕ

Цонка Букурова

Цонка Букурова е една от основните организатори на екопротестите в Русе, белязали началото на края на комунистическия режим в България. През 2014 г. е наградена от президента Росен Плевнелиев с орден „За граждански заслуги“ за принос за развитието и укрепването на гражданското общество в България за развитието на демократичните институции и защита на човешките права и свободи в страната. От 2018 г. е почетен гражданин на Русе.

Бяха минали пет години на обгазявания от Гюргевските заводи и се чудехме как толкова време мълчахме. Бяха безбройни дни, седмици, години хлорни обгазявания и да търпим лицемерието на правителството – не се признаваше този проблем. Ние бяхме обречен град, чувстваше се безнадеждност. Но на никого не му минаваше през ум да се организират демонстрации. Но ние решихме – непримирими, обикновени жени, но не можехме повече да търпим. Работата ни е такава – професията ни е да създаваме, изграждаме, поддържаме зелената система на града. Страстно обичахме професията си, често се срещахме и с колегите си от страната. Искахме да радваме хората с хубави зелени площи. Ние вечно воювахме с нещо. Много бяхме стриктни в задълженията си, обичахме професията си и страдахме като виждахме, че вследствие на обгазяванията се забелязваше мутация при растенията, нашите работници припадаха, събирахме умрели птички. И все си казвахме, че трябва да направим нещо, но така, че да чуе цяла България. Дъщеря ми с нейна колежка направиха опит да пишат позиви с тампончета от детска игра. Но решихме, че това няма да свърши работа. Решихме после да търсим пишеща машина, нерегистрирана в МВР, за да пишем позиви, но не намерихме. Започва реставрация на Евангелистката църква, за да се експонира дарение на Светлин Русев. Искахме да напишем по стените лозунги против обгазяванията, бяхме намислили как ще вкараме в обекта стълбата и т.н., но решихме че и това е недостатъчно, веднага ще боядисат сградата и нищо няма да остане. Мислехме да пишем позиви по асфалта, на площада пред операта и т.н. Говорехме, обсъждахме и много се забавлявахме. Мислехме да се облечем в еднакви дрехи, с шапки, да не ни познаят и да пишем срещу обгазяванията пред операта, но сестра ми Вяра каза, че всичко ще бъде веднага заличено и тогава тя предложи да направим демонстрация пред Партийния дом. Дъщеря ми, която току-що се беше дипломираше (адвокат Мария Букурова), все още не беше започнала работа и каза, че заедно с по-малката ми дъщеря и с Албена, технически изпълнител при Дора Бобева, ще напишат плакатите у нас на тавана. Пишехме позиви и на моето работно място – в

базата ни на „Американското пазарче“. В това време дойде партийната ни секретарка Стела Костова, жена която роди дете с малформации, беше много разстроена, плачеше. Аз ѝ казах, че ще правим нещо против обгазяванията и тя каза: „Аз съм с вас! Изчакайте няколко дни и ще ви дам сигнал кога е удобно.“ На другия ден се обади и ни каза, че най-подходящо ще бъде на 28 септември, защото директорката ни ще отсъства и няма да има началници.

На 23 септември връчваха червените връзки на децата на площада пред Паметника на свободата, имаше силно обгазяване и там беше спряла и линейка. Това много ни възмути и решихме, че повече няма да чакаме. Същата вечер бяхме на гости на наша колежка – Таня Хаджииванова. Ние веднага с влизането в дома ѝ споделихме, че ще правим демонстрация. Мъжът ѝ Иван се изненада силно и каза, че не вярва. Тогава ние се заклехме пред семейната им библия.

Написахме плакатите, поръчахме дръжки и едно от момчетата, които работеха при нас в „Паркстрой“ имаше задължението точно в 14,00 часа да докара плакатите с едно ремарке. Ядрото на демонстрантите беше от нашите работници. Ние им вярвахме и знаехме, че няма да се провалим. На 28-ми по обяд в Партийния дом бяха събрани всички партийни секретари. Заповядано било да се затворят порталите на заводите.

Десет минути преди уречения час ние тръгнахме с Дора Бобева по ул. „Гладстон“. Дойде една колежка и ни предупреди, че пред Партийния дом има въоръжени милиционери и площадът се охранява. Партийната ни секретарка Стела, която вървеше срещу нас, също ни предупреди, като ни правеше знак с ръце, уплашена от събирането в Партийния дом, тя ни молеше с ръце да се върнем. Но в това време дойде ремаркетото, видяхме, че зад гърба ни идват хората от едно строително предприятие. Ние махнахме брезента на ремаркетото, грабнахме плакатите и застанахме в редица. От всички 13 улици, които се събират при площада на града, притичваха хора. Тогава се почувствах като част от общо тяло. Правим две крачки, спираме, правим пет крачки, отново спираме и се гледаме с въоръжените мъже срещу нас. Бавно, бавно се събирахме, стъпка по стъпка, неусетно как, блоково се движехме и стихнахме до стъпалата пред Партийния дом. Появи се Иван Винков, първи секретар на ОК на БКП, дойде да ни обясни, че Георги Табаков е в Румъния. Не скандирахме, а задавахме въпроси, страшни въпроси. Ние отново ще се върнем, казаха хората, за да чуем какъв е резултатът от срещата. Накрая предложих да напишем до Тодор Живков възмутителна телеграма, по повод награждаването на Николае Чаушеску с орден. Въоръжените мъже не реагираха, като че ли и те бяха уплашени, не виждахме омраза в очите им. Всички бяхме подложени на обща опасност.

Как осигурихме хора от други институции. Срещнах моя близка – Цеца Стефанова от „Драгажен флот“. Тя ми каза, че пишат писма до всички медии. От своя страна аз ѝ споделих, че ще правим демонстрации и тя осигури колегите си. Вярна Георгиева се свърза с „Проектантска организация“, „Машпроект“, дъщеря ми – с културните институти. И щяхме да бъдем много повече, ако не бяха затворени порталите на заводите. Може би бяхме повече от 700

души. Казаха ни, че са ни снимали фотографии на МВР, качени на покрива на Партийния дом. Имало в МВР увеличени снимки от демонстрацията, на които с кръгчета сме отбелязани ние, организаторите. Но така и не видях никога тези снимки.

Изживяхме пиянството на един народ. Не разбирахме какво правим. Мъжът ми казваше: „Вие правите история“. Ние се смеехме и отговаряхме: „Господи, кои сме ние да правим история“? Не казах на съпруга си за тази демонстрация, тъй като не исках да пострада. Той беше от семейство на николапетковисти, брат му е бил ръководител на организацията в града, и доста време не му позволявах да упражнява професията си на адвокат. Затова ние с дъщерите ми не искахме той да знае. Но как е разбрал не ми е известно, пристигна до сградата на Транспортното авиационно българо-съветско общество (ТАБСО), среща се със съпруга на Дора Бобева и му казва: „Жоро, трябва да се срамуваме, че ние мъжете се крием зад полите на съпругите си“.

Каква беше реакцията на хората? Случваше се нещо, което 45 години не се беше случвало. Представете си какво стана – това беше първата демонстрация в България! Поток от хора, възторзи, надежди безконечни. Хората си даваха телефоните, за да ни бъдат под ръка като решим да организираме нещо. Идваха журналисти от къде ли не от чужбина. Ние само говорехме просълзени, разтревожени. Всичко беше толкова спонтанно, то не беше по сценарий.

Тъй като бяхме обещали в четвъртък да се върнем отново на площада, за да чуем отговора на въпросите, генералният директор на „Благоустройство и комунално стопанство“ (БКС) нареди да се проведе художествен съвет извън града, явно с цел да се провали тази среща пред Партийния дом. На това вече ние не можехме да откажем, защото все пак беше в работно време, пък и беше спонтанно решение, а не организирано. Така за първи път ни изнесоха извън града. После имаше и други подобни случаи.

На втория или третия ден след демонстрацията, дойдоха двама млади мъже при мен в базата на „Американското пазарче“ с голям букет цветя и казаха „Боже, колко се срамуваме интелигенцията в София, че чакахме, доживяхме едни жени в Русе да направят нещо. Но ние сме с вас. Всичко, което може студия „Екран“ да направи за вас, ще го направи. Моля ви, винаги, когато има обгазяване и когато ще правите нещо, обаждайте се, ние ще го заснеем“. Разбрах, че те преди това са искали да правят някакъв филм „Лице“ с подобна тематика, но попадайки тук и връщайки се в София (това бяха сценаристите на филма „Дишай“ Виолет Цеков и Георги Аврамов), когато разказват, всичките им колеги се събират, дни на ред обсъждат и решават да събират кадри и да правят филм. Не са предполагали, че такива неща съществуват в България. Те за доста по-незначителни работи са правили филми и въпреки, че знаят, че това скоро няма да бъде излъчено, те започват да го правят.

Случи се така, че имаше поредица от обгазявания 4–5 дена, бяха толкова силни, че аз си спомням в събота и неделя вече започнаха по радиовъзела да ни разясняват как да се предпазваме като покриваме прозорците си с мокри кърпи, слагаме одеяла на балконските врати и пр. Действително имаше

силно обгазяване, а внучката ми искаше да излиза на терасата. Аз затворих и сложих мокър чаршаф.

През това време Цеца Стефанова от „Драгажен флот“ не успява да се свърже с мен и съобщава в София да пристигнат веднага и да заснемат големите обгазявания. И те дойдоха в понеделник, 11 ноември. Заявиха, че са готови да снимат, но свариха слънчево време, мъглата се беше разсеяла. Казвам си: „Боже, Господи, не трябва да се подмине това обгазяване. Ние трябва да реагираме винаги, когато има поредица от обгазявания!“ Задушават се астматиците, децата кашлят, вижда се отражението. От екипа мислеха, че има какво да снимат, но ние решихме да избързаем и за два часа организирахме втората демонстрация. Щяха да бъдат повече хора, но са взели мерки, защото очаквали, че след толкова силно обгазяване ще има демонстрация и целият площад е бил обграден от милиция. Бързахме да напишем плакатите в моята база. Дойдоха генералният директор на БКС с партийния секретар и нашата директорка Кина Николова, защото при тях били няколко милиционери, които им казали: „Бързо тръгвайте, вашите хора ще правят демонстрация, трябва да ги спрете!“ Като пристигнаха ни заявиха: „Спрете, защото са взети мерки и не можете да влезете на площада!“ Ние им отговорихме: „Извинявайте, но трябва да си довършим работата!“ И продължихме да пишем плакати. Те обаче настояха. Ние не се криехме, само не искахме да ни се пречи. Затова за третата демонстрация се изместихме на друго място – в базата на ул. „Лисец“, където писахме плакатите. За тази демонстрация дъщеря ми докара театралите и др., щяха да дойдат още много хора, но като видели охраната не могли да влязат на площада. Но ние казахме: „Ще видим“. Тогава генералният директор заяви: „Аз ще бъда при ТАБСО и ще ви наблюдавам. Ако вие влезете на този площад, аз ще дойда при вас“. Ние се шегувахме и го карахме да си върви, за да не го обвинят, че ни е съмишленник. В това време Дора Бобева изтърва една буквичка и партийният секретар инстинктивно се наведе и я подаде, а ние му казахме: „Ето вие сте наши съучастници!“

Събрахме плакатите, сложихме ги в една голяма покривка от стола, като ги подредихме кръстосани, за да не си личи, че са плакати. Натоварихме ги на камиона и в него се качиха Вяра и Албена. Спират с шофьора на ул. „Духовно възраждане“, вземат плакатите, държат ги разсеяно, все едно, че си носят нещо за дома. В същото време, когато те стъпиха на площада откъм „Духовно възраждане“, ние влязохме от Централната градина, вътре нямаше охрана; срещнахме се по средата, разтворихме бохчата и извадихме плакатите. Започнаха да се присъединяват хора към нас.

Вече бяхме убедени, че за да има демонстрация, трябва да има кой да застане с плакати. Много пъти се е казвало, че ще има демонстрации, хората отиват, гледат, но като няма плакати нещата се разсейват и всички се разотиват. Изглежда че на 8 март, когато ние отидохме в София да учредяваме Комитета за спасение на Русе, щеше да бъде най-голямата и мощна демонстрация, целият град говореше за това, но ние бяхме ангажирани и не можехме да останем. Разчитахме, че други ще сторят това.

Решихме втората демонстрация да бъде пред общината. Първата беше пред Партийния дом. Кметът Керчо Джамбазов безпомощно се опитваше да ни обяснява, ние негодувахме, скандирахме. Не помня какво скандирахме и какви плакати носехме, но бяхме доволни, че студия „Екран“ заснемаше. На същото място „Драгажен флот“ ги поканиха да присъстват и да тяхното профсъюзно събрание. Спомнете си тези кадри във филма „Дишай“, бяха много силни. И така момчетата си свършиха работата.

През декември 1987 г. беше последното голямо събитие, свързано с екологичния геноцид в Русе – изложбата на русенските художници. Поклон пред техния талант! Те бяха изразили мъката и страданието на русенци. Беше страшно! Дано някога се покаже книгата [за впечатления, б.р.], русенци да я четат, да не забравят какво се е случило. Годината свърши с тази изява. За друго не се сещам.

Вече е 1988 г. Какво се случи тогава? През януари се проведе една малка мъжка демонстрация пред кмета. [Мъжете] остават недоволни от неговите отговори. Имало е доста милиция, защото когато ние пристигнахме да ги подкрепим с нашите плакати, тях вече ги нямаше там. Явно са се потрудили вече да ги разгонят. Въпреки всичко, това беше третият опит да се направи нещо и ние благодарим да тези мъже, че ни подкрепиха да добием кураж, да организираме по-мощна и по-голяма демонстрация.

Последваха 4 дни обгазвания, от най-екстрен тип – пълна невидимост. След четири дена обгазване се чудехме, дали ако на петия ден на самата демонстрация има толкова газ, ще успеем да издържим. За наша изненада облакът се разсея и денят беше прекрасен, слънчев, хубав, та бяха излезли всички майки на разходка. Как стана организацията? Изнесохме писането на лозунги в базата на ул. „Лисец“, където беше Бобева. Просто не искахме вече да ни тревожат. Имайки предвид колко милиция имаше на втората демонстрация, решихме, че мерките този път ще бъдат железни. Също така използвахме телефоните на другите колежки и замразихме телефона на базата на пл. „Ив. Вазов“. Плакатите бяха написани в базата на ул. „Лисец“ и изпратени в дома, където живееше баща ми и сестра ми Вяра. Тя като комбинативен ум беше решила с бебешката количка на внука си да ги внесе в Централната градина. Защото това беше големият проблем, как да бъдат внесени плакатите, тъй като дръжките били по-дълги. Баща ми ги отрязва, тя ги слага в количката и тръгва. Като върви по главната улица, се изненадва, че има толкова много майки с колички и на всяка, която среща казва: „Майче, ще има демонстрация, елате с децата!“ Минава през градината и там казва същото. И майките тръгват. Една от нашите колежки направила същото. Така стана този кордон от детски колички, в последния момент. Преди да потеглим оставих колежката ми Евгения Желева да събере хората и отидох по-рано, защото за първи път няхмахме уточнение къде ще застанем. Заставахме пред Паметника на свободата. Там бяха и жени от „Проектантска организация“. Започнахме да спорим – едните казват пред Партийния дом, другите – пред общината. Изведнъж решихме, че е по-добре да обикаляме и да съберем хората. Тръгнахме от театъра, докато обиколим градината почти се затвори

кръгът. Прииждаха, притичваха много хора, залепяха се към нас и пр. И когато стигнахме втория път почти до общината, зад мен изтича Евгения и ми рече да караме пред Партийния дом, защото току що са пристигнали Гриша Филипов и Петър Петров.

Между другото – една весела случка. Преди да тръгнем, идва една жена на базата на пл. „Ив. Вазов“ и каза: „Да дойдат колежките да си вземат маслините!“ Аз отговарям: „Какви маслини, днес ще правим демонстрация, кажи на колегите си да дойдат“. Жената продължи: „Ние така усърдно чистим, наредено ни е навсякъде да свети, защото ще дойдат големи гости“. Аз се изненадах и я питам: „Какви кабинети, ти не си ли от рибния магазин?“ Тя отговаря: „Не, аз работя в Партийния дом.“ Помолих я да разбере кои са тези гости и да ни каже. Вече бях забравила този разговор, но изглежда тя е казала на Женя, че ще идват Гриша Филипов и П. Петров. Ние нищо не знаехме за тяхното пристигане и те нищо не знаеха за нашето присъствие на площада. И най-смешното, най-интересното беше, че след като се бяхме старали този път да не разберат, че се организира нещо по-голямо, Вяра когато вижда, че няма никаква милиция си мърмори: „Защо отрязяхме дръжките на плакатите, не се вижда жив милиционер“. По-късно разбрахме, че те са били мобилизирани да отцепят пътя до Разград, нашият областен център тогава, за идването на Гр. Филипов и П. Петров, други били на обучение и така или иначе, нямаше охрана.

Стигаме пред Партийния дом. Започваме да скандираме: „Ще чакаме упорито“. Повтаряме няколко пъти, никой не излиза отвътре. Вероятно чакат да се разотидем, може би са били изплашени, но признаци на живот няма. Ние продължаваме: „Демонтаж!“, „Съд в Хага“ и други страшни лозунги, но ни вест, ни кост!

Много по-късно, може би след 15 минути най-малко, на нас ни се виждаше цяла вечност, излизат Гр. Филипов и П. Петров, техни величества, ухилени, щастливи, само липсваше килимчето, по което да стъпват, виждат ядните ни физиономии, ние вече сме толкова вкиснати, толкова набрали отрицателна енергия от всичко това, та мислехме, че с поведението си можем да ги отровим. На Гр. Филипов секна усмивката на лицето, почна да пита на развален български, почти на руски, какво е станало? Ние започнахме да скандираме... Имах чувството, че беше правена репетиция и аз самата не можех да си обясня как ставаше всичко толкова организирано.

Пропуснах да кажа нещо много характерно. Този път не разчитахме само на телефонни разговори, а се срещаме с хората, търсехме личен контакт. И така стана дума за Мария Варамезова, за която знаехме, че е майка на 6 деца, че е дарила средства за паметник на Левски, че на партийната конференция тя прави опит да постави този проблем, но ѝ е поперчено, изключен ѝ е микрофонът и е смъкната от трибуната. Тези неща ги бях чувала и отидох в дома ѝ, казах ѝ, че сме такъв негласен комитет, за миналите демонстрации, и че сега ни предстои четвъртата демонстрация. Тя отговори, че не знае дали ще може да помогне, но обеща да дойде. Струваше ми се, че отначало ни подозираще, но дойде на демонстрацията и оттогава активно се включи в нашия

колектив. Когато ни поканиха да учредяваме комитета за защита на Русе, тя и Стефан Стоянов от „Проектантска организация“ дойдоха и от това време участваха и имаха голямо значение в борбата за чист въздух и за промените.

Пропуснах да кажа, че на тази четвърта демонстрация бяха много силни нещата, които скандирахме. Непрекъснато ставаше дума да се ремонтират заводите в Гюргево, а ние викахме „Демонтаж!“, „Не ремонт, а премахване на заводите!“, „Ще има ли поколение след нас?“, „Стига празни обещания на съседите“ и пр.

Същата вечер след демонстрацията, чухме, че Гр. Филипov е извикал целия партиен актив и ги е наругал като им казал: „Как не ви е срам, една шепа жени са организирали толкова хора, довели си и телевизията, а вие не можете един мегафон да ми осигурите!“

Ние поканихме студия „Екран“ и всички се възхитиха от оператора Логофетов, като че всичко е било по сценарии.

Румънците отричаха, че има обгазяване. Бяхме научили, че в Президентството стои апаратура от години, която не се използва, предназначена да следи за храната на Тодор Живков, но той си имал и друга, а тази стои само за да оправдае щата на б човека. Ние с Петър Слабаков издействахме тази апаратура и я пренесохме в Русе. Така успяхме да заснедем замърсителите.

Записът е направен през 2004 г. от Веселина Антонова